

William Shakespeare: Athéni Timon

Athéni Timon monológjának elemzése

SZILÁGYI N. ZSUZSA

Ez a dolgozat arra a hálátlan feladatra vállalkozik, hogy irodalmi elemzését nyújtsa egy teljes egészéből kiragadott szövegrésznek. Némiképpen megkönnyíti ezt az, hogy a szóban forgó szövegrész egy monológ (mely „műfajjal” önálló szöveggént is találkozunk). A „kiragadottság” következményeképpen háttérbe szorulhat elsősorban a drámai hős érzelmi motiváltsága, nem kerülnek helyükre a cselekménynek bizonyos mozzanatai – és ehhez hasonló károsulások érhetik az elemzést.

Ami a kiválasztott szövegrész terjedelmét illeti, szükségesnek tűnt a kijelölt felvonásban megjelenő *mindkét* monológ elemzése, mert a második mintegy folytatása az elsőnek.

Az ismertebb műelemző módszerek közül a modern hermeneutika által kidolgozott tűnt itt a legmegfelelőbbnek. Ez az eljárás mód úgy lép túl a strukturalista elemzésen, hogy részének tekinti azt; a jelen monológ esetében pedig elengedhetetlen a strukturalizmus módszere, a szöveg lineáris, asszociatív struktúrákat feltáró mozzanata. Ugyanakkor viszont figyelembe veszi az alkotó személyét, a szövegnek más szövegekkel való összefüggését (intertextualitását), valamint a befogadás történetiségét. Ez utóbbi különösen fontos, tekintettel arra, hogy egy 387 éves műről van szó.

Szükséges kitekintésként el kell mondani, hogy az Athéni Timon szövege az 1623-as fölióból ismeretes, szerzőségét a múlt században még vitatták, ma már nem vonják kétségbe.

A monológ kontextusára nézve annyi fontos, hogy Timon, aki valamikor gazdag volt, rájön, hogy mindenki csak a pénzéért szerette, és hogy ez az egyetlen, amit az emberek igazán becsülnek. Ennek az érzésnek lírai megformálása ez a monológ.

A dráma nem tartozik Shakespeare igazán nagy művei közé, lényegében csak ezt az egy, kissé valóban közhelyszerű gondolatot veti fel. Timon alakja sokak szerint nincs kellőképpen kimunkálva, mentségére legyen mondva a szerzőnek, a darabban magának Timonnak is a szemére vetik, hogy csak végletekben tud gondolkozni.

A végleteesség említésével elértünk a monológig, a szövegrész szervező elve ugyanis éppen ez, egy egyetemes „értékvesztést” idéző *ellentétsorozat*. Ezek az ellentétek érdekesen szövődnek egymással, azért is, mert legalább *négy* csoportba sorolhatók.

Ha elfogadjuk azt, hogy a monológ teljes szövegét az a két rész képezi, melyet Alcibiades, Phrynia és Timandra megjelenése szakít meg, többé-kevésbé szimmetrikus szerkesztésmódot találunk. A monológ *három* részre tagolódik, *ezeket* talán a legjellemzőbben lehetne megnevezni: *átok* (I) – *indoklás* (II) – *átok* (III).

[Tekintve az elemzendő szöveg sajátosságait, a leghelyesebb eltekinteni a verselemzések kötelező lépésétől, a *vershelyzet* és a *költői magatartás* megjelölésétől – kissé komikusan hatna így kezdeni: „a lírai Én gyökeret ás egy barlang előtt”...]

I. Az első részre, melyet az első kilenc sor alkot, az „átok” megnevezés talán nem a legmegfelelőbb, mert az égi hatalomhoz intézett fohász itt még vegyes értéktartalmú: „Áldáskeltő Nap! szívöd lápok dohát és / Fertőzd meg húgod csillaga alatt / A levegőt! – Érje különböző sors / Egy méh ikreit, kiket születés / És otthon egygé nevelt: a nagyobb / Megveti a kisebbet: a természet / (Száz baj ostroma alatt) nagy sikert csak / Úgy bír el, ha pusztítja is magát. / Emeld e koldust s mellőzd az urat...”. Ennek a résznek a megértéséhez van leginkább szükség bizonyos kultúrtörténeti tények ismeretére. Megnehezíti az értelmezést az, hogy Shakespeare korát szinte csak címszavakban ismerjük, melyek írott forrásokból származnak, következésképpen adataink leginkább csak írástudókra vonatkoznak. Ezért kockázatos olyan kijelentéseket tenni, melyek az egyes eszmék széleskörű elterjedését feltételezik. Mégis, néhány általánosabb korabeli felfogás idekiváncozik. A fordító, Szabó Lőrinc jegyzeteiben olvashatjuk, hogy a Nap és húgának, a Holdnak említése a *ptolemaioszi* filozófiát idézi, mely világkép szerint „csak a hold alatti rész változott, a fölötté levőkön nem fogott a romlás. Timon a Napot (mely a születéssel, a szaporodással, a teremtéssel volt egyértelmű) buzdítja: változtassa meg természetét, és fertőzéssel pusztítsa el a hold alatti szférát”. Ptolemaiosz tanait 1535 és

1610 között, a csillagászat virágkorában többször kiadták, tehát valóban szélesebb elterjedtségnek örvendhettek. Itt kell megemlítenünk *Kepler* nevét is, aki az *asztrológia* és *asztronómia* különválása előtti korszak utolsó nagy képviselője és Shakespeare kortársa. Az ő tanait értelmezve írja O. J. Bryk 1918-ban: „a hangsúly [...] az összhangban lévő sokhangzás megragadásán van. [...] Az ember – a ‘holdalatti világ’ ura – lelkére elkülönült hatásaikkal befolyást gyakorolnak a csillagok.” Ez megerősít abban, hogy a korabeli világfelfogásban általános lehetett a „hold alatti világ” elmélete. Ez a kor a világot még egységben látja, amelyben a „sokhangzás” csak a világbéli rend bizonyítéka, a jónak természetes párja a rossz, és így tovább.

Visszatérve a *Nap* és a *Hold* motívumaira, ezek is ellentétpárt alkotnak tehát, az *állandó* és a *változó* ellentétét. (Mai olvasó számára ez inkább a *nappal* « *éjszaka* kontrasztja, és a hozzájuk kapcsolódó, a nyelvi világmodell szolgáltatja struktúráké, vizuálisan pedig leginkább a világfa-ábrázolásokat juttatja eszünkbe, melyek egyik oldalán a Nap szokott állni, a másikon pedig a Hold.) Ezekhez is kapcsolódhat a következő sorokban megjelenő *nagyobb* « *kisebb* szembenállás (lásd a *testvér*, *anyaméh*, *iker* szemantikailag egymáshoz tartozó szavak alapján), annál is inkább, hogy nehéz megfejtetni, hogy kire/mire is vonatkozik valójában, mivel még nem tartalmaz pozitív « negatív szembenállást. Ha kataforikusnak tekintjük, akkor a következő, *koldus* « *úr* ellentétpárhoz tartozik. Ez ismét kétféleképpen értelmezhető: Timon vagy konkrétan, koldussá lett önmagára utal (ami a valószínűtlenebb – önfelszámoló hangulatát, dühét tekintve), vagy ez már a következő egységben megjelenített általánosabb valóság része, tekintettel arra, hogy a *koldus* « *úr* opozíció ott ismét előfordul. Ez tehát az első összeszövődése a felvonultatott ellentétpároknak, s ez nehezíti a fent említett – gondolati tartalmak alapján alátámasztottan meglévő – három egység pontos elválasztását.

II. A második, legterjedelmesebb rész felsorolja mindazon okokat, amelyek miatt a megnyilatkozó kéri a világ elpusztítását. Ez az ok egy egyetemes *értékvesztés*, melynek egyedüli oka a vagyon, a „rőt lángú” pénz. Ezt az általános értéktelenedést jelzi az az *ellentétsorozat*, mely azt bizonyítja, hogy minden, ami addig a JÓ, illetve ROSSZ szférájába tartozott – vagy normálisan tartoznia kellene –, most helyet változtatott. Szándékos volt a „helyet cserélt” kifejezés elkerülése, mert ez nem minden esetben igaz. A világ rendjében elfoglalt hely tekintetében történt

változások alapján ezeket az ellentéteket négy csoportba sorolhatjuk (az elnevezések rögtönzöttek, ezért nem túl pontosak):

- a. statikus, változást nem implikáló ellentétek (jelük: $\rightarrow\leftarrow$)
- b. függőleges elmozdulást sugalló, hierarchikus ellentétek (jelük: $\uparrow\downarrow$)
- c. vízszintes, $+ \rightarrow -$ irányú változást/azonosítást tartalmazó ellentétek (jelük: $=$)

d. szintén vízszintes, de $- \rightarrow +$ irányú változást vagy azonosítást tartalmazó ellentétek (jelük: $= \leftarrow$), ezeket általában a +/- sorrendjének felcserélése hozza létre, azért szükséges mégis elkülöníteni a (c)-től, mert hatásában egészen más, gyakran súlyosabb, s ezáltal megbontja a felsorolás „pattogó” ritmusát.

A második rész ellentétei, előfordulásuk sorrendjében:

$+ \leftrightarrow -$	<i>Az ellentét fajtája</i>
koldus \leftrightarrow szenátor	$\rightarrow\leftarrow$
tisztelet \leftrightarrow szégyen	$\rightarrow\leftarrow$
sorvad \leftrightarrow hízik	$\rightarrow\leftarrow$
sovány \leftrightarrow kövér	$\rightarrow\leftarrow$
tanult fej hódol \leftrightarrow aranyos bolondnak	$\uparrow\downarrow$
egyenes út \leftrightarrow gazság	$=$
hó \leftrightarrow szén	$=$
szép \leftrightarrow rút	$=$
jog \leftrightarrow bűn	$= \leftarrow$
jó \leftrightarrow rossz	$=$
ifjú \leftrightarrow vén	$= \leftarrow$
hős \leftrightarrow gyáva	$= \leftarrow$
pap, hívő \leftrightarrow (hitetlen)	$=$
hitet köt \leftrightarrow hitet old	$\rightarrow\leftarrow$
megáldja \leftrightarrow az átkost	$\uparrow\downarrow$
imádtat \leftrightarrow leprást	$\uparrow\downarrow$
állást, rangot \leftrightarrow tolvajoknak	$\uparrow\downarrow$
április hajnalát \leftrightarrow nyútt özvegyből	$= \leftarrow$

A felsorolásból az is kitetszik, hogy egyes fogalmak asszociatív viszonyban is állnak egymással, azaz egy-egy közülük előrevetíti az utána következőt (pl. hó, szén; szép, rút), s e jelentésbeli ismétlődés ritmikussá és szenvedélyesebbé, hitelesebbé teszi a monológot.

Van ebben a szövegrészben egy olyan ellentét is, mely nem hordoz negatív vagy pozitív jelentést: „Adj gyökeret, föld!” – „Gyökeret, tiszta ég!” (föld – ég). *Gyökeret* keres tehát, ehelyett

azonban Timon – a sors iróniája – *aranyat* talál, „rőt lángú kincset”. A kincs fölött égő láng gyakori motívum, ha népmesékre, festményekre stb. gondolunk. Bizonyára kapcsolatban van az alvilág tüzevel – ehhez a képhez társul a kincset őrző kígyó is.

III. A harmadik rész – bár lényegesen általánosabb – sok olyan elemet tartalmaz, amely visszautal az előző kettőre. Ugyanakkor Shakespeare-re is ez a jellemzőbb. Ebből a részből derül ki, hogy Timon mi célból keresi a gyökeret: csak meg akarja enni. Ez idézi fel az életet és táplálékot adó (ős)anya (l. *méh, kebel*), a *föld* képzetét – ismét egy őselem, melyet a legtöbb kultúrában a születéssel, teremtéssel kapcsolnak össze, és istennőként tisztelnek.

„Közös anyánk / Kinek roppant méhe és keble szül és / Táplál, ki ugyanabból az anyagból, / Amely fiadat, a szemtelen embert / Felfújta, kék siklót s fekete békát, / Arany gyíkot és mérges, vak kígyót s hány / Szörnyet szülsz még a bodros ég alatt, / ahol a Nap éltető tüze lángol: / Annak, ki ember fiad mind utálja, / Adj dús öledből egy rossz gyökeret!” – így szól ennek az egységnek az első része, és óhatatlanul felidézi a *Romeo és Júlia* talán legszebb monológját, a Lőrincét. Az mintha világosabban megfogalmazná az itt csak sejtetett gondolatokat, ezért néhány mondata idekíváncozik: „A föld: az anyaöl – s a kripta mélye; / Folyvást temet – és folyvást szül a méhe. / És bármit szül is, édesgyermek: / Egyként táplálja éltető teje. /... / Ó, nincs a földön oly silány anyag, / mely így vagy úgy ne szolgálná javad; / de nincsen oly jó, melyben ne volna vész, / Ha balga módra vele visszaélsz! / ... / Két ellentétes király táboroz / Emberben, fűben: a Jó és a Rossz.” A világot alkotó, annak alapjaiban húzódó *bináris oppozíciók* filozófiáját szebben talán nem is lehetne már megfogalmazni. Tudományosan ez így hangzik: „A mitopoétikus tudat a mélyben kimunkálja a bináris megkülönböztető jegyek rendszerét, ezeknek összessége adja a leguniverzálisabb eszközt a világmodell szemantikájának leírására, s rendszerint tíz-húsz pár egymással ellentétes ismérvet tartalmaz, páronként pozitív és negatív jelentéssel” (Mitológiai enciklopédia 1/273).

Az *Athéni Timon* imént idézett részében is nagyon sok az archetípus: a már tárgyalt *föld* mellett (felett) ott van ellentéte, az *ég* is, valamint a *Nap*, a termékenység másik jelképe és ennek *tüze*. És ugyanakkor ott a másik nagy szakirodalmi szimbólum, mely szinte valamennyi mitológiában megtalálható, a nem

mindenütt negatív kígyó, mely itt – a keresztény szimbólumrendszerhez szokott ember számára – a gonosz megtestesítője. A „mérges, vak kígyó” az „arany gyík” ártalmatlanságának ellentéte, egy kategórián (hüllők) belüli párja, akárcsak a „kék siklónak” a „fekete béka”. E bekezdés jelképeinek nagy része a *termékenységgel* hozható összefüggésbe, melyet szinte végtelenre tágítanak. Ezáltal növelik az ezután következő ellentétes tartalom súlyát, az átok drámaiságát: „Szárítsd ki örök-termékeny erőd, / Hogy ne teremjen több hálátlan embert! / Sárkányt, tigrist, farkast, medvét foganj csak, / Új szörnyek népét, amelyet a fenti / Márvány ívboltnak arcod soha még / Nem mutatott! – Gyökér! Ó, hála érte! / Szikkaszd ki a szőlők s az ekejárt föld / Zsírját:”. Látható, a termékenység felidézése folytatódik mind explicit módon („örök-termékeny erőd”), mind burkoltabban, jelképek formájában: szőlő, *ekejárt föld* (egyres földművelő népeknél ez utóbbi a megtermékenyített föld).

Érdekes, hogy a monológ nem áll meg itt, a feszültség magaslatán, hanem még három olyan sor követi, mely inkább a második részhez illett volna, itt tartalmilag kissé redundáns: „a sok jó korty és bő falat / Úgy csömöríti a hálátlan ember / Tiszta lelkét, hogy rámege az esze.”

Egészében véve ez a monológ – különösen a belőle kibontakozó világkép ismeretében – furcsa fényt vet Timon alakjára. Mert adva van egy dialektikus ellentétekre épülő, bölcs természet, egy teljes világ, melyben mindennek, az embernek is, megvan a maga helye, s ezzel szegül szembe egy egzaltált, enyhén hisztérikus hős, akinek a maga módján igaza van, csakhogy igazával nem nagyon tud mit kezdeni. Megadatott neki, hogy úr is lehessen, majd koldus is, hogy két egymással teljesen ellentétes világot megismerhessen, s itt áll, immár a keservesen megszerzett tudás birtokában, de mert képtelen a saját személyén túllépni és megbocsájtani (mint pl. Prospero), magával viszi azt (a szó szoros értelmében) saját kezűleg megásott sírjába. Timon tehát valamelyest megfelel a tragikus hős követelményeinek: felismerhet valamit, de nem cselekedhet, nincs eszköze hozzá.

Ha csak a *képek szintjén* gondolkodunk is, érezhetővé válik a Timon személyén túlmutató, felsőbb szintű *rend* ereje. Mert van egy ellentmondás a monológ mélyén, ezt úgy lehetne érzékeltetni, hogy kiemeljük a legfontosabb állításait és tényeit: 1. a nagy értékvesztésnek, fordítottságnak a pénz az oka; 2. a föld egyaránt „megtermi” a rosszat és a jót, s ez potenciálisan

mindenütt jelen van; 3. ugyanez a föld adta az aranyakat a Timon által keresett gyökér helyett és ezáltal ezeket egy szintre helyezi, összemossa... Mindez persze a monológ javára is írható: nyitottsága kérdéseket támaszt, elgondolkodtat...

KÖNYVÉSZET:

W. Shakespeare: Összes drámái III., Bp. 1988.

Mitológiai enciklopédia I., Bp. 1988.

Hans Biedermann: A mágikus művészetek zseblexikona, Bp. 1989.

Jan Kott: Kortársunk Shakespeare, Bp. 1970.